

– Nagyon leragad az *esetnél*.

Egyébként gyanakodva nézte a világot. Bár nagyon szerették, népszerű volt, örült is a feléje áradó rokonszenvnek, gyakran csodálatnak, lelke mélyén magányos volt. Emlékszem valami múltó rosszulletére, mikor Judit hivatása során elhangzó orvosi rutinkérdéssel fordult hozzá:

– Iván, nincs halálfélelmed?

Fanyar mosollyal azt felelte:

– Nekem életfélelmem van.

Azért gondolt az elmúlásra, még hozzá aggályosan, félve attól, ami „odáig” vezethet, megaláztatástól, a romló test keserves támadásaitól. Mikor Szentkuthy Miklós meghalt, és híre ment, hogy délutáni álmában, szinte észrevétlenül távozott, Iván felhívott telefonon, valóságos derű csendült ki a hangjából:

– Persze hogy szomorú – mondta –, igen, gyászolunk, de én csak arra gondolok, ez gyönyörű. Hát így is lehet? Így elmenni?

Neki is megadatott. Kínlódás, fájdalom nélkül, egyedül, elegánsan hagyott itt bennünket. Szerencsére még életében elmondták, mennyire gazdagította a magyar és az egyetemes irodalmat, bő termést hagyott maga után, de mi, a barátai, mérhetetlenül szegényebbek lettünk nélküle.

Bikácsy Gergely

BODOGRÁF MOZI, B TEREM

Mándy Iván és a film?

Halála idején lett százéves a mozgókép. Ezt titkos üzenatként szeretném felfogni. Mándy prózáját a film ihlette, és aztán a magyar mozi is felfedezte magának ezt a prózát. Nem túl hamar: nehezen születtek meg az igazán jó Mándy-filmek.

„*A filmrevitel annál nagyobb beavatkozást jelent az eredeti mű természetébe, minél értékesebb és sajátosabb irodalmi művel állunk szemben, épp ezért olyan alkotó szellemet követel, mely megbontja az eredeti mű szerkezetét, hogy utána helyreállíthassa egy új, vele nem azonos, de egyenrangú szerkezet törvényei szerint*” – írja André Bazin.

Ezt filmdramaturgként olvastam először.

Csabagyöngye

„*Braun Csibi, Molnár, Orth Gyuri, Opata, Jeny...*” – Mándy Iván-novellafigurák? Nem – az MTK húszas évekbeli nagy csatársora ez, Mándy idézi is az ÁTKELÉS egyik novellájában annak kapcsán, miképpen feleltették egymást Zelkkel futballcsapatemlékekből.

Viszont: „*Vallai – Orbán, Nagy II., Lovas, Kondik, Szabadits, Bikácsy, Posztós, Huttinger, Miatoff, Sebestyén. Tartalék: Kövesi. Edző: Mimarik Ede.*”

A Csabagyöngye FC összeállítása. Mint látható, e sorok írója névvel szerepel a Csa-

bagyöngye csatársorában. De én volnék az? Természetesen nem, ez egy Mándy-figura neve. Igen: Huttinger és Bikácsy. Huttingerért jó pénzt fizet Friedman dr., egy nagycsapat vezetője. Bikácsy se éppen csapnivaló: túrhető kis szélsőjátékos, de azért persze nem a legnagyobbak közül. A név és a figura – dicséretes méltatással – később feltűnik egyik hangjátékában (HA KÖZTÜNK VAGY, HOLMAN ENDRE). Minarik eladja őket, és tisztos összeghez jut, így a csapat egyelőre megmenekül az adóbehajtóktól. De nem menekül az aljas játékosügynökök mesterkedésétől. A Csabagyöngynek van ugyanis egy igazi szupertehetsége, a jövődó nagy sztárja, az a bizonyos Vallai nevű csodakapus. Ha ő elmegy, vége a csapatnak, vége a világnak. (És persze elmegy, hát hogy is ne menne...)

Majd' elfelejtettem: az edző, a mosodás Minarik Ede A PÁLYA SZÉLÉN főhősének, Csempe-Pempének közeli rokona, szinte hasonmása.

„Író a pálya szélén” – ezt értő, érzékeny kritikus írta le akkoriban, de... „Önarckép a pálya széléről” – ez is baráti kritika volt, mégis féligazságnak érzem a metaforikus értelmezést. Csempe-Pempe, kiszabadulva a kor, a diktatúra ellenséges gyanakvása és a barátian óvó értelmezésekből, a direkt allegória gyanújából, ma még magányosabb és még élőbb. A műnek immár véglegesen nem csak a metaforikus jelentése örök, maga az eredeti téma, a primer történet és jelentés: a halhatatlan, a képzeletben élő futballjáték. Csempe-Pempét nem ilyen vagy olyan diktatúra lökte a pálya szélére és a nyomortanyára. Császár, Tokics és Brüll, gaz ellenségei is örök életűek, rendszerektől és politikai elnyomástól függetlenek. Csempe-Pempe sem egyszerű önarckép. A „pálya széle” valóban a futballjátékra vonatkozik. Meg a létezésre: ami e két végpont között lappang, tehát az írói helyzet párhuzama? Szerintem kevésbé fontos.

Saját álmom

Mándy Ivánt kétszer ismertem meg. Egyszer másodéves egyetemistaként, A PÁLYA SZÉLÉN olvasásakor, ujjongva e szomorú könyvön, s azon, hogy a futball témájából is születhet nagyobb horizontú szép mű... – másodszer a film révén.

Egyedül jártam meccsre, mint ahogy egyedül jártam moziba is. Mindig egyedül voltam. Ekkor jelent meg A PÁLYA SZÉLÉN. Egy Jékely-verssel az első lapon: „*Mindég lesz a nagyvárosok határán / egy-egy letarolt gyeplő rét, / hol hűvös alkonyati órán / hallani e mély dobzenét, / mely mérőföldről mágnesez magához / labdaéhes diákat és inast, / s egy-egy bolyongó, dérültött pasast, / ki eltűnődve dől a kapufához.*”

A PÁLYA SZÉLÉN, mint minden igazi könyv, belépett az életembe. Mándyt olvasni – írja Domokos Mátyás – „felkavaró és önsebző szomorúságot okozó élmény”. Így történt ezúttal is. De valamiképp rossz szó a megvigasztalt – valamiképp bátorságot adott, hogy vállalni kell a futballszurkolói szenvedélyt, vállalni kell az iskolaundort meg az iskolaizony elől mozi sötétjébe menekülő kései kamaszkort.

A futballpálya magányt nem oldó érdes nézőtere, a rideg vagy mocskos hangulatú pályák lassan más arcot öltöttek. Nem változtak meg, de megmutattak valami újat is. Átalakultak bennem. A regény ugyanis azt sugallta, hogy nem vagyok egyedül a *tribünök árnyékában*. Most már csak arra kellett várnom, hogy megtudjam: a moziban sem vagyok egyedül. Mert az volt a másik bűvőhelyem, a mozi. Mindent megnéztem. Az ARANY FOG című bolgár kémfilmet háromszor a Május 1-ben, a KOBRAAKCIÓ-t, szovjet kémfilm, négyszer a Diadalban. A REJTJEL telt ház előtt ment a Vörös Csillagban 1961. január táján; érettségi fenyegetett, menekültem, ezt is többször láttam. „*Románia felszabadulásának egyik izgalmas epizódjából készített filmet Lucian Bratu. Hazafiak és*

kémek küzdelme elevenedik meg az új román filmben” – írta róla az ismertetés. Hát nem, nem ugyanazokat a filmeket játszották, mint a húszas évek végén a Bodográf B teremben. És a Május 1 meg a Diadal előcsarnokában nekem senki, egyetlen hang sem mondta, mint Mándynál mondják a hangok a moziban ácsorgóknak, hogy „*repülj, repülj a Sejk fiával!...*”.

Aztán megjelent a RÉGI IDŐK MOZIJA is. Akkor meg egy csapásra annak lett értelme, hogy sok régi némafilmet láttam. Hogy Soroksárra is kivillamosoztam (kimoziztam?) egy régi olasz filmért. Hogy Párizsban metrójegyre nem volt pénzem, és zuhogó esőben gyalog mentem a Cinémathèque-ig egy Griffith-filmért. Hogy én is tudtam, mert láttam a szememmel, ki az a Lilian Gish.

Mozi a Szeméttelen

Temetés a háztetőn... A SZIGET A SZÁRAZFÖLDÖN, Elek Judit munkája az első hiteles Mándy-film. Alapja, a FÉL HAT FELÉ az azonos című 1974-es kötetben jelent meg, de a film előbb, '68-ban készült. Több gyengén sikerült nagyjátékfilm mellett, sőt előtt fiatal rendezők próbálkoztak egy-egy novellájával. Szomjas György a DIÁKSZERELEM-ből készített vizsgafilmet. Elek Judit már egy korábbi rövidfilmjében felfedezte Mándyt. Felfedezte, mégpedig színészként, egy magányos emberek találkozásáról szóló etűdben. A GÉP KÖVET című írásában így mondja el mindezt az író (*Filmvilág*, 1964. március): „*Lecsúsztam a padra. Ki is vagyok én? Bajnok Kálmán pénzügyi előadó.*” Maga Mándy játszotta. „*A rendezőt már régebben ismertem. Általában dramaturgom szokott lenni több meg nem valósult filmemnél.*”

Aztán a SZIGET A SZÁRAZFÖLDÖN tulajdonképpen már áttörésnek bizonyult: bebizonyította, hogy igenis lehet, lehet Mándyt tehetségesen filmre vinni, csak előbb el kell feledni, mennyire „filmszerű” író ő, és az „írói filmszerűség” helyén meg kell teremteni a saját, filmalkotói „celluloidfilm-szerűséget”. (Talán bizarr meghatározási kísérletek, de van pontosabb?)

A történet – a meccs? – évek múlva folytatódott.

Mándy így emlékezik:

„*Sándor Pál csak mosolyog, olyan ravaszokás derűvel. Ki tudja! Talán egy pesti pasas szakállalól bújt elő.*

[...] *Már nem is tudom, hol akadtunk össze. Az utcán? A filmgyár udvarán? Vagy egy presszóban? De mindjárt benne voltunk egy beszélgetésben.*

– *Kell egy csapat! – trombitálta.*

Igen, kell egy csapat, még akkor is, ha pályája sincs, ha dressze sincs. És kell valaki, aki mindent feláldoz ezért a csapatért. Hogy legyen pálya meg dressz. Odadobja a családját, az üzletét. És ez Minarik, a mosodás. Ott áll egy cetlin kusza, olvashatatlan betűkkel. Minarik. Mikor kaptam oda ezt a nevet?

És aztán elkezdtem írni Minarik mosodás történetét. Egy lepasszolt kis focicsapat történetét.”

...Nemcsak a Mándy és a Sándor Pálé – a saját álmom is életre kelt.

A RÉGI IDŐK FOCIJA akkor készült, amikor a Filmgyárba kerültem dramaturgként. Ebben színészilag működtem, fontos kis szerepem volt – a végső, mindent eldöntő Csabagyöngye–Fősor meccsnek a játékvezetőjét alakítottam. Lelkes buzgalommal játszottam, de féltem. Budapest legnagyobb szeméttelen épült fel a Csabagyöngye pályája, a hetvenes évek filmjeinek egyik kedvelt színhelyén. (Kuriózumképpen: Gazdag Gyula BÁSTYASÉTÁNY-ában Honthy Hanna is játszott-énekelt a szeméttelen mélyén. Ledöngölt szemétsalak búzlik. Honthy Hanna mosolyogva lépeget fehér-rózsaszín ru-

hájában, végigénekel másfél órát. Mások öklendeznek, mentőkocsi áll készenlétben, de az éltes diva fegyelmezetten mosolyog.) Most futni kell, a játékosoknak ütközni is. Ha valaki itt elcsúszik és megsérül, biztos a tetanusz és tífusz. Óvatosan lépegettem, a rendező szócsóból kiabált, hogy rohanjak. Rohantam, sippal a számban. Régi idők focija...

Máig Sándor Pál legjobb filmjének tartom, s máig a legjobbnak a Mándy nyomán készült összes film között. Egyébként a gaz és alávaló játékoscsábítót, Brüllt is dramaturg-író játszotta. S ez mind semmi: amikor a rendező a nevemet kiabálta, ketten fordultunk oda. A Bikácsy nevű csatárt játszó színész és én. Általában nem hozzám szóltak, csak a nevemhez. Hamar tudomásul vettem, hogy mindenhol máshol lehetek én a Bikácsy, de a Mándy-filmben csak az, akit ő megírt.

„Kell lennie egy belső ruhatárnak...”

Mi a forgatókönyv, mennyiben önálló alkotás? Senki sem tudja, ahány vélemény, annyi ellentmondás. A FILM ÉS A TÖBBI MŰVÉSZET című, ma is kiválóan hasznos könyv, válogatott külföldi és magyar szerzők tanulmánygyűjteménye. A sok magvas és mély írás közül egyik sem tudja megmondani, mi a film, s milyen természetű a kapcsolata a többi művészettel. Hát még az irodalommal?

Balázs Béla A LÁTHATÓ EMBER-ben jegyzőkönyvnek, élettelen váznak nevezi, későbbi, hangosfilmet tudomásul vevő írásaiban ugyanilyen hevesen és élénken nagy jövőjű irodalmi műfajnak. Pilinszky János nemcsak írt egy páratlan „film-oratóriumot”, de egyik esszéjében „olvasható filmként” határozta meg Robbe-Grillet forgatókönyvét, a TAVALY MARIENBADBAN-t.

Olvasható film? Az ÉDES ÉLET című forgatókönyv-gyűjtemény utószavában idézi Nemeskürty István Bergman CSEND-jének irodalmi forgatókönyvéből: „*Eszter lehunnya szemét, a szigetvilágra gondol, egy nyári kirándulásra, a tiszta, zöld, hideg vízre, a fehér horizontra, könnyű délutáni felhőkre a tengerpart felett.*” De hát hogyan kellene itt filmet olvasnunk, hiszen mondanunk sem kell, hogy a vásznon mindezekből a (papíron) megelenedett gondolatokból semmi sem látható.

Mándy MÉLYVÍZ című darabjának legszebb jelenete a hőésés „képsora”. Képsor az már a darabban is. „*Már csak emiatt érdemes ebből filmet csinálni*” – jegyezte meg Sándor Pál. És persze éppen a hőésés nem került bele a filmbe.

Érdemes sorra venni a MÉLYVÍZ helyszíneit. *Tánciskola – Sörszanatórium – Sárkánybarlang – Piactér, árusbódékkal – Óvóhely – Mosoda – Mozi – Redő-lakás (étterem) – Tér hőéséssel – Záró körmenet.*

A legszebb, a „*Tér hőéséssel*” végül kimaradt. De kimaradt a *Sörszanatórium* is, a *bódés piactér*, az *óvóhely*, s teljesen átalakult a többi. A *mosodában* nem lógnak kiakasztott ingek, a *moziban* film helyett bűvészmutatványt látunk... és így tovább.

A színmű előzménye egyébként egy elfeledett novella: az IDEGEN SZOBÁK-ban jelent meg '57-ben UTCÁK címen. Tóth Kálmán tánciskolájában bizonyos Egér ellop egy kabátot, s a kétségbeesett Ruhatárosnő végigszalad utána a fél városon. Nyomában összeverődött, vizgatott csoportok. A MÉLYVÍZ és a későbbi film is megőrzött még nevetek, helyzeteket is e novellából. Például Szívem, a cukrász a Pátria moziba vezeti az üldözőket... mindhiába. (Utolsó mondata: „*A ruhatárosnő elindul a fal mellett.*”)

Tóth Zsuzsa forgatókönyve (mint ahogy az előző alkotásban Csempé-Pempe köré egy csapatot talált ki) most a Ruhatárosnő mellé egy egész családot teremt. „*Kell egy csapat, kell egy család. Nagy családi veszekedéseket akarok*” – így Sándor Pál. A filmnek igen,

a novellának nem volt szüksége ilyesmire. A Mándy-hősök egyedüllétre születtek, Csempe-Pempe csapatot és családot már végképp csak másnak remél. A film testesebb, anyagszerűbb közegében felrajzolódik, valósággá gomolyogja magát ez a hiány. Ettől jócskán megváltozik minden, és végül mégiscsak megőrződik a magányosság íze, a vereség érzése és hangulata.

A film a MÉLYVÍZ fő témája – a kabáttolvaj-üldözés – mellett végigfuttat még egy groteszkbe hajló háborús horrort is. „Bújtatott Ember a Nagybögőben”, sőt „Hulla a Nagybögőben”, vagy „A Feltámadó Vízhulla”... Mándy MÉLYVÍZ-ében a tokba bújt Szívem Pál nem kasszafűró, hanem cukrász, s tokba már azért sem bújna, mert a darabban nem szerepel nagybögőtok, legfeljebb egy hegedű, melyen a Puhakalapos játsszan próbál, de mégsem játszik, csak mereng kicsit a sorsán... (De hát ez a forráskutatás már pozitívista megszállottságot és adattárosi buzgalmat igényelne.)

A megvalósult film egyik érdekes helyszíne, a *Fürdő* is csak a film és nem a megírt forgatókönyv világában képzelhető el. Sok nézőt megragadott ennek a *Fürdőnek* az összerimelése a rendező előző munkájával. Jobban szeretem ezt, a SZABADÍTS MEG A GONOSZTÓL plöttyedt meleg vizét, a három denunciáns hájtömeggel, a vízbe csempészett álhullával, nyilas őrzéssel a gőz mocsarában – mint amazt (HERKULESFÜRDŐI EMLÉK), a Tanácsköztársaság leverése után fürdő-szanatóriumban bújtatott női ruhás ifjúkommunista vezérrel. De anélkül ez sem sikerülhetett volna így, s nem sugallhatna lidércesen groteszk, tragikomikus lélektani és történelmi képzettársításokat.

Ilyen a *Kupleráj* is: a MÉLYVÍZ-ben nem szerepel, a filmben mégis igazi Mándy-helyszínné vált. Sándor Pál vásznán ez a lebombázott 1944-es pesti bordély, tetveket pirító kurváival, hazaárulókat és katonaszökevényeket lincselni vágyó klientúrájával a film lényegét sugározza és közvetíti.

A MÉLYVÍZ-ben először színre lépő Puhakalapos figurája novellacímbe emelve még egyszer visszatért (*Holmi*, 1993/3.), benne említi valaki a BELSŐ RUHATÁR-t, mint valami híres film címét. Ellenőrizhetetlen legendákba vész, hogy Sándor Pál filmjének híressé vált mondata, melyet a kabátlopott Ázottarcú, Major Tamás ismételtet reszelős hangon („*Kell lennie egy belső ruhatárnak*”), Mándytól származik-e vagy a film írójától (Tóth Zsuzsa), talán Bíró Zsuzsa dramaturgtól, esetleg Sándor Páltól.

„*A Csabagyöngye nem az Arsenal*” – így a fontos figyelmeztetés a RÉGI IDŐK FOCIJA filmvásznáról. – „*A forgatókönyv nem a film*” – ez viszont egy másik nagyon fontos figyelmeztetés, André Bazintól.

Film és álom

„*Az álom második élet*” – hangzik Gérard de Nerval híres mondata. A film is második élet. Egyik remekművében Buster Keaton szerelmes mozigépészt játszik: a kőarcú clown egyszer csak felmegy a vászonra, beleavatkozik a kusza történetbe, megmenti a hősnőt, de alig bír visszakerülni első életébe. Tán nem is akar. Aki kamaszkora után is éjjel-nappal moziba járhat, dupla életet él, kalandosat és veszélyeset. Az igazi álmódók életre-halálra álmodnak.

Az álomról annyi elképzelés és vélemény van talán, ahány álmodó. És az esztétika is csak kerülgeti.

A Mándy-írások java nemcsak hogy moziban játszódik és filmről szól, de maguk is rég filmért kiáltanak. Poros és semmitmondó közhely volt egy időben, hogy Mándy írásai „filmszerűek”.

A SZABADÍTS MEG A GONOSZTÓL egyik werkfotóján a Beniczky utcai Otthon mozi

előtt a stáb. Pátria mozi – a filmben. SZERELMI RIADÓ – egy olasz film plakátja, rajta Alida Vallival. Aki a háború alatt tűnt fel, s a háború után lett igazi színész. Mándy saját mozimitológiájában nem is szerepel. Ez már a rendező mozija.

E moziban Csempe-Pempéből tehát Minarik mosodás lett. A PÁLYA SZÉLÉN-ben Csempe-Pempe egy „*lepasszolt*”, ágyra járó főszurkoló, és a Titánia nevű híres nagycsapat ismert rajongója, titkos játékoszerzője. Egyedül van, nincs senkije: az ő csapata a könyvben valóságosan meg sem jelenő Titánia (egy elvont, szellemi futballeszmény). Csempe-Pempe rég elvesztett mindent, nemhogy mosodája vagy akármilyen kis külbelki csapata lehetne. Minarik Ede erősen emlékeztet Csempe-Pempére, mégis másvalaki. Csapatot szervez, mosodát tart fenn, tárgyal, küzd életre halálra.

A film bemutatásának évében, 1974-ben megjelent FÉL HAT FELÉ lapjain egyébként a vénülő Csempe-Pempét már beállítják a legendás bajnokcsapat, a Titánia csatársorába, s még a vezető gólt is ő lövi egy nagy rangadón. Persze képzeletében történik, amíg a villamoson bóbiskol. De ez már mindegy. Csempe-Pempe meg a többi figura, akit Mándy kicsit szeret, átléphetik-repülhetik az álomhatárt.

Kötetcímében kétszer is szerepel az *álm* szó. *ÁLOM A SZÍNHÁZRÓL* meg *EGY EMBER ÁLMA*. De legtöbb novellájának főszereplője az *álm*. A *MI AZ, ÖREG?* bevezető, cím nélküli nyitánya: *álm*. Csak Krúdyhoz és Szép Ernőhöz fogható ezzel: Krúdyhoz, akinél az *álm* hús-vér alakká, élő emberré válva meg is jelenik a hős mellett, vele párban, megduplázza a hőst, nem általában az *álm*, hanem az ő egyszemélyes álma.

„*Ez a fajta epikai konstrukció egyedülálló a magyar irodalomban; analóg példákat legfeljebb a film területéről hozhatunk: elsősorban Fellini látomásos, szürrealista filmjeit említve*” – írja Erdődy Edit kis Mándy-monográfiájában, mely több helyen is hangsúlyosan, érzékenyen elemzi Mándy *álm*technikáját. (Vargha Kálmán még előbb, már 1973-ban vizsgálja e kérdéskört *ÁLOM, SZECCESSZIÓ, VALÓSÁG* című kötetében.)

A szelíden emlékező Fellini vagy a kamaszt, felnőttet szörnyű álmokba száműző Buñuel? Mándy valahol kettőjük között szemlélődik, kicsit azért közelebb Fellinihez.

„Füst óriása, emlékezet...”

A fiókban irkatartó van és notesz. Fényképek. A noteszben nevek, feljegyzések, kezdőbetűk. Hullámvonalak. „*Azok a kusza, egymásba torlódó sorok! Egy-egy szó többször is áthúzva. Áthúzott szavak, bekarikázott szavak. És mindenféle jelek: hurkok, lasszók, nyilak, valami olyan maszatban!*”

A *MI AZ, ÖREG?*-ből idéztük. Hullámvonalakból, a szakadozott időrendű, majdnem cselekménytelen írásokból végül regény áll össze. A huszadik századi magyar próza sokat vitatott és különös jelensége, hogy mennyi szabálytalan, nem regény formájú regény lett maradandó. Szinte fővonala a modern magyar prózának a nem regényszerű regény. ESTI KORNÉL, EGY ÖNÉRZET TÖRTÉNETE, HÁBI SZÁDI – folytathatnánk a sort. Ilyesféle „nem regény” a legtöbb Mándy-kötet. Néhány könyvének első edícióját még novellagyűjteményként adták ki, az új kiadásokat már a szerző minősítette regénynek.

Több kötetének hőse és az életmű egyik alaptémája az Apa figurája. Apa és fiú: ennél nagyobb és tragikusabb kapcsolat csak az anya és a fiúé lehet (olvassunk bele Füst Milán NAPLÓ-jába). Visszalapozgatva meghökkentő, Mándy mennyit írt az apjáról. Ez nem igazán gyakori: emlékeinkben s az írói visszaemlékezéseinkben, memoárokban inkább az anya alakja idéződik fel. Mándy Ivánnál az apa erősebben, élénkebben, gyakrabban elevenül meg. Csaknem mítoszt teremt az Apa-figurából, de iróniával szí-

nezi át, s végül az ironia szeretetté finomul. Vagy épp az ironia révén finomul szeretetté. „*Apa, téged bekasztlitztak...*” (Már nem is tudom, mire vonatkozik ez a felejthetetlen mondat.)

Az apát végül, mint az ősmítoszokban, fel kell áldozni. A cigarettafüstből kísértet gomolyog elő.

„– *Az egyiket elviszem: a kettő közül az egyiket. De melyiket...? – Egymás mellett álltak; apa és fia. Valósággal összepréselődtek. Csönd volt a szobában. De a fiú tudta, hogy a füst óriása nem vár sokáig.*”

Allóképek? Inkább vibrál, mozog, mint a régi némafilmkópia. Nem tudni, szándékos mindez, vagy onnan a hatás, hogy a némafilmen nem huszonnégy, csak tizenhat kockát vettek fel – és vetítettek – egy másodperc alatt. Ezért mozognak furán, szakadozottan. Mándy némafilmalkotó. Időnként megállítja, kimerevíti a képet, de soha nem ott, ahol az olvasó várná. Egy arc nagyközelije. Vagy egy kéz. Sovány, nyugtalan ujjú kéz. Nemezszer fotónegatívok kísérteties, visszás megvilágításban. Aztán becsúszik egy párbeszédtöredék. Mindig aszinkron módon, kicsit elcsúsztatva térben és időben. A dialógusok soha nem egészen arról szólnak, mint a kép. Ellene szegülnek a képnek, feleselnek vele, módosítják.

Van a MI VAN, ÖREG?-ben egy némafilmálmokép: üres laktanyaudvaron hegedül az apa, s a fiú valahol messze hallgatja. Számomra a Fellini-film hegedűzenéje, Gelsomina dallama szól ebből a néma muzsikából. A kérdőjeles mondatok zenéje. A válasz csendje. A három pontok nyugtalanító, számon kérő csendje.

Minarik elrepül

Újralapozva, végigolvasva megkap, mennyit repülnek hősei. Gaston Bachelard kiváló könyvét ajánlom a levegő és az álom művészetbeli kapcsolatáról a jövő tudós Mándy-elemzők figyelmébe. Freudnál persze még alapvetőbb dolgokat lehet ez ügyben olvasni. Ósálmotípus ez a repülés.

A filmművészet nagy példákat ismer a csodás, álomszerű elrepülésekre. Varázsszőnyeg felnötteknek. Álommenekülések: a CSODA MILÁNÓBAN, a RUBLJOV bevezetője, a BERLIN FELETT AZ ÉG (A VÁGY SZÁRNYAI volt az eredeti címe)... és folytathatnánk.

Mándynál még a rossz erők és hatalmak is repkednek. Pedig nem is EZEREGYÉJSZAKA-beli hatalmas dzsinnek. Kis, nyomorult gonoszok. A baj például háztetőn ücsörög, nyilván odarepült. A SZIGET A SZÁRAZFÖLDÖN háztetője is közel a levegőéghez, és hangjátékaiban is libegve járnak jó és gonoszabb álomfigurák. A repülés, a lég, az álmolebegés összefüggése: lehetséges kutatási terület a jövő Mándy-filológusoknak.

„*A vénasszony sárgán, mozdulatlanul lebegett a régi kabátok között, mint a vékony szálon lógó villanykörte.*”

Maga a vetítés, a filmnézés is repülés. A sötét teremben fénycsíkos mozgókép szintén az álom lebegő, repülő, olvadékony, légszerű érzetét kelti.

Füst, gomolygás, szellemidézés hangjai éltetik egyik legjobb hangjátékát is (HA ITT VAGY KÖZTÜNK, HOLMAN ENDRE). S még az jut eszembe hirtelen, hogy a futballpályán az ő hőse a Kapus. Aki valóban repül. Úszik a levegőben... Zsák, a magyar csodakapus legendája gyakran visszatérő motívum írásaiban, és tragikus hőssé – a maga módján – az ismeretlen, de óriási tehetségű fiatal kapus válik A PÁLYA SZÉLÉN utolsó lapjain.

A filmnyelv nem ismeri a múlt időt: a visszapillantó, flash-back jeleneteket csak a történetmondás alapján lehet megkülönböztetni a jelentől (erőltetett és alig alkalmazott formai kísérletek kivételével). A filmnek csak jelen ideje van, az elbeszélés minden kinja innen. Mándy ezzel birkózott, mint Jákob az angyalal? A filmnyelv angyalával a novellista?

Feltűnő, hogy sem a RÉGI IDŐK MOZIJÁ-ban, mely a kiskamasz „Fiú” emlékei, tehát a húszas évek legvége, sem a bonyolultabb szerkezetű ZSÁMBOKY MOZIJÁ-ban, ahol egyértelműen a Felnőtt emlékezik, a Hollywoodban sikeres magyar színészek (Bánky Vilma, Lukács Pál, Várkonyi Mihály) alakján kívül egyetlen magyar rendező vagy színész vagy film nem szerepel. A húszas évek vége felé jelentéktelen a magyar filmgyártás, majd nem megszűnt. (1924 után öt év alatt csak tíz film készült.) A harmincas évek közepétől azonban változik a kép, egyre több filmet gyártanak, és óriási, máig sugárzó sikerrel peregnék a nem jelentéktelen komikus színészekre épülő típusvígjátékok. Mándy ekkoriban még húszéves sincs. Gondolom, jár még moziba. De – novellái emlékei szerint – nem vesz tudomást a magyar filmről.

A mozi és a sugárzott film is Mándy világában elvágyódás, egzotikum, messzeség. Nem a hazai pálya varázsa, hanem a távolságé, az elérhetetlené. „*Repülj, repülj, a sejk fiával...*” Ügyetlen és tétova jegyszédőként lámpással kellene a Mándy-novellákban magyar filmeket keresgélni.

Lehet, hogy azért is, mert a magyar filmben soha senki nem repült el meseszerűen. Egészen a RÉGI IDŐK FOCIJÁ-ig kellett várni, ahol a mindenéből kiforgatott és csatát vesztett Minarik Ede nagy fekete lebernyegében fölrepül a Szeméttelp dögölt salakpályájáról.

Nevek porszónyege és vécészentek

Már ha csak a Mándy-hősök nevét felsoroljuk, meglehetősen pontos és jó képünk lesz az író világáról.

Csutak ellenfele a Nagyvilági Főcső bandája. Színes Géza nevében is valami nyegle fölény lappang, de vele érdemes rivalizálni, az aljasokkal nem. „*Nacsasztá, Radó, Fedecs*” – s Főcső bandatársai, még ők is kisszerű gonoszok a „*kitiltó*” Gyáva Dezsőkhöz képest.

„*Szőnyeget ráznak az udvarban. Száll a por, és Gyáva Dezső száll ki a porból. A levegőben kering, elszáll az udvar felett, a házak felett.*”

Gyáva Dezső is puhakalapos. A Puhakalapos, az mindennek az elrontója, ő a baj, a kisszerű tiltó, a betiltó, a kedvrontó. „*Mind ott voltak. Az orrra verők, a lökdösődők, a gáncsvetők, a fülhúzogatók.*”

„*Távol a jelentől*” – így a kulturális hatalom kedvenceként „túlfuttatott” fiatal és el-lenszenves kritikus *Népszabadság*-kritikájának címe '75-ből. Még a hetvenes években is visszatérhetett az a hangnem, csak most szerencsére nemes karavánt nem zavaró bérugatásnak tetszett. Azt például, hogy „*szélverte kór*”, nem kellett már ijedten és szívét fájlalva áthúznia, mint Zsámboky áthúzza az ötvenes éveket idéző egyik novellában. Most már megjelenhetett. Csak utána „helyretették”. Mert valamelyik Gyáva Dezső tiltásra emelte telefonját.

„*Gonosz, sötét csillogás*”, „*összszeszugorodott fény*” – sajátos jelzők a mozit is tápláló, sötétet riasztó fényről. „*Kedélyes borzalom lengi be a helyszíneket*” – írja találóan Erdődy Edit a Mándy-univerzumról.

Akadnak azután még különösebb képek és helyszínrajzok.

Például szentek a vécén.

„Szentek üldögélnek félig nyitott ajtók mögött. Kávégzatnak apró, aranyszegélyű csészékből. [...] sétálgatnak fehér köntösükben. Visszamennek. Visszaülnek. Kezükben kávéscsésze” – idézzük ezt a páratlan és különös passzust.

Szép, tehát nem lehet teljesen megmagyarázni. De annyi bizonyos, hogy itt már nincs hatalmuk a gyáva gonoszoknak.

Egy nadrág álma

Utolsó korszaka a prózaverseké. A *Holmi* utolsó évfolyama között kötetben még azóta sem publikált néhány rövid prózaverset. Más lett kicsit, mint volt. Alig vették észre. Több méltatást érdemelne.

Csak egy példát, régebbiről. (*„Egy vízesés zuhogása, / Egy szék szerény nyikorgása / Másik szék mogorván megreccsen. / Harmadik szék dacos recsenése”* – VÍZIZENE.)

Inkább hangszínház, mint film. Hangok a sötétből.

Már az 1983-as ÁTKELÉS érezte: úgy tér más utakra, hogy a sajátját töri még mélyebbre, még messzebbre. Balassa Péter ÉSZJÁRÁSOK ÉS FORMÁK című kötetében az ÁTKELÉS-ről megkülönböztetett figyelemmel ír. *„Mándy világa = az idő és a kísértetek”* – mondja, úgy érzem: pontosan. Érdekesen szép példa e kötet erős hatására, hogy Domokos Mátyás saját reprezentatív tanulmánykötete címébe is átemelte (1987: ÁTKELÉS, ÁTTŰNÉS).

Az 1989-es ÖNÉLETRAJZ azután még az ÁTKELÉS magasából is ugrás... suhanás... léggé válás. (Benne A LÉTRA például: *„Létrák / hórihorgas hetyke legények / vörösesharna parasztlétrák.”*) Benne a MOZGÓKÉPEK, melyben felismerhető a SZABADÍTS MEG uszodai-gőzfürdői jelenetének forgatása, megnevezés nélkül a szakállas rendező és a nagy szemű színésznő.

A HUZATBAN még inkább, végképp, visszavonhatatlanul a prózavers, az álomlebegés felé suhan. A hagyományos próza humusszá rothasztása és virágporrá őrlése. A történetet humusszá, a nyelvet virágporrá.

„Mit izgat téged egy nadrág álma?”

„Benézett a lift ketrecébe. Abba a sötét, üres ketrecbe. Hurokszerű kötél lógott le valahonnan a magasból. Közelebb ment hozzá. Szemügyre vette. Ez a kötél nem tartozhatott a lifthez.”

„Almok a spájk felső polcán.

Félig összetört zongora a fák között.”

Ezt filmre lehet vinni, de az ÁTKELÉS, az ÖNÉLETRAJZ, a HUZATBAN néhány legjobbát nemigen. Az egyiknek például érdekes hőse van, a Baj. A bajt persze kisbetűvel írjuk, mert maga is kisember. A baj mint kisember. Irigylí is elérhetetlenül magas trónon uralkodó főnökét, akinek ki sem meri mondani a nevét. Neki nincs joga emberéletet kioltani, véres tömegszerencsétlenségre (bár kedve volna hozzá). A baj a háztetőn gubbaszt, és a lábát lógatja. Irigykedik. Átkulcsolja a bokáját, és azon búsul, hogy nincs hegedűje, s nem tud hegedülni.

Mándy három utolsó kötete Krúdy egyik legfurcsább, befejezetlenül maradt regényére – a MIT LÁTOTT VAK BÉLA SZERELEMBEN ÉS BÁNATBAN – ha nem „hasonlít” is, de rokon hangulat lengi át őket.

„Mándy Ivánt a Jézuska hozta” – írta róla Faragó Vilmos méltatása az ötvenedik születésnapján, 1968 decemberében. Csendült ebbe valami „megbocsátó-mentegető” hang is? Nem tudom. De tudom, hogy nagyon kevés íróról mondhattak ilyet kortársai. Kiról? Még Krúdyról sem. Csak Jókaíró.

„Zsámboky valamiképpen vérrokona Rezeda Kázmérnak” – véli Domokos Mátyás, aki máshol is Török Gyula, Lovik, Ambrus, Színi és a Cholnoky fivérekkel rokonítja.

Ködlovag, álomevő? „*Füst óriása, emlékezet?*” Valóban, a mesei-legendai köd emlékeket szűrve színes szürkeséggel permetez nála, az álom határán. Úgy érzem mégis, e párhuzamok bármily jogosak, csak részben vonatkoznak Mándyra. Krúdynam és a ködlovagoknak másod- vagy harmad-unokatestvére talán. VILLAMOS – TRAFIK – USZODA – álomszerű biztonsággal, mégis „holtbiztonsággal” érzi az olvasó, hol jár. És fontos, hol jár. Nem Naconxypanban, az biztos.

Weöres Sándor alakja és művészete ugrik, szinte bukfenchezik a rokonokat keresgélő tétova olvasó elé. Ki tudja, talán Weöres az egyetlen igazi testvére a rokotalan magyar irodalomban. Na de Jékely is, csendül egy másik dallam. Lehet, hogy bár magányos, több valódi rokona van az „igaziak” között?

S kikiváncozik belőlem Hrabal neve: úgy tudom, soha senki a Hrabal–Mándy párhuzammal nem foglalkozott. Holott létezik, a két teljesen eltérő stílus és formanyelv ellenére, a szemléletmód, az irónia... a „*lebegő földközelség*”.

Miért épp HUZATBAN? – kérdezte épp a *Holmi* kritikusa (1993. április). A huzat szó valóban többfélét is jelenthet. Mándynál egyszerre rossz és jó, baljós és friss. De inkább rossz azért. Mindenféle hangok hallatszanak a huzatban, másként szólnak, mintha csendben vagy szélcsendben szólnának. Na, szélcsend az ritkán érződik a Mándy-novellákban. Talán a STRANDOK, USZODÁK? Nem, abban sem. „*Mándy Iván a prózairás mestere: költő*” – mondta ki Lengyel Balázs már 1976-os KÖZELKÉPEK című kötetében.

A HUZATBAN egyik novellazárása:

„*Kültelki udvar közepén sárgásbarna falak között. Egy fa ága keresztbehajolt előtte. Ő meg csak nézte azt az ágat.*

Isten kifacsart, kötélre hajított inge csöpögött a kiszáradt földre.”

Nemes Nagy Ágnes egyik nagy posztumusz verse mellé kíváncozik.

A vászon fehér foltja

Ha nincs a film, sohasem találkozom vele személyesen. Nem találkozhattunk, mert amikor ő járt meccsre, én még nem jártam – s ezzel sokat vesztettem –, amikor meg én jártam minden hétvégén (rosszabb, illúzióromboló) meccsre, ő rég nem – és semmit sem vesztett.

Általában írókkal nem mindig jó személyesen találkozni, de Mándy Iván kivétel volt. Bejárt a Filmintézet zártkörű vetítéseire. Mándy a Vorosilov úton, Mándy a Népstadion úton... Régi barátja, Karcsai Kulcsár István színházrendező, filmtörténész-író volt a főnököm. Olyan „főnök”, aki végiganekdotázta a sivar hivatalos órákat két vetítés között. Biztosan Mándy-novellában érezte volna jól magát, hát felbátorodva magam is elhatároztam, hogy belépek, beköltözöm egy Mándy-novellába. Ráadásul én nemcsak filmről, de futballról is tudtam vele beszélgetni, főnököm kevésbé. Neki meg „létezés technikája” volt a Mándy-novella-életmódban, tudta, hogyan is kell ott lakozni: az ELŐADÓK, TÁRSSZERZŐK rémes idején már együtt adtak elő és átírtak „piciknek” rádióműsorokat. Én viszont nem. 1968 táján jártunk, és '68 tavaszán meg augusztusában ki kellett költöznöm a Mándy-novellából, s nem tudom, jól tettem-e, hogy kijöttem: azóta sem találtam vissza. Lehet, hogy így jó. Nem élhetünk életünk végéig mások által megírt figuraként fiktív világban, bármily érdekes kaland is.

Örökké minoz, hogy elvesztettem egy másfél oldalas kéziratát Jacques Tatiról. Nem bocsátotta meg. STRANDOK, USZODÁK című hosszabb elbeszélésében feltűnik egy pökhendien vigyorgó alak szivarral a szájában. Ő az, aki elveszti a kéziratot.

Többen elmondták, meg is írták már: életében utoljára egy Buster Keaton-filmet

látott. Kék öltönyben, nyakkendősen ült a nézőtéren, kicsit ünnepélyesen, mégis kisgyerekként, mintha csak Franz Fühmann róla írt szavait igazolná és illusztrálná: „*mítosz éjkék zakóban*”.

Eljött a filmtörténet zseniális clownja és – Karátson Gáborral egyetértve – a film legnagyobb filozófusa születésének századik ünnepére. Nézte ámulva a vászonra ömlő fényt. Kifelé menet azt mondta valakinek: „*Buster Keatont látni és meghalni*.” Olyan, mint egy mesében. Két nap múlva hajnalban Mándy Iván az álmában halt meg.

Azt hiszem, csak Fellinit szerethette úgy, mit Bustert.

Egyik kései mozinovellájában Gloria Swanson és Keaton beszélget. „*A vászon fehér foltja abban az alvilági homályban.*”

Az alvilági homályban... egyetlen reményünk a vászon fehér foltja egy kismoziban. Van még? Mándy kérdőjeleiről. Dialógusainak nagy része, belső monológjainak nagy része kérdőjellel végződik.

Nem tudom, álmodhatott-e még a vetítés másnapján, utoljára Buster Keatonról. Talán Buster jött át az ő álmába, talán Mándy Iván látogatott el a mozgóképek néma fővezérének képzeletébe, hogy végleg ott is maradjon.

Mandy's Mantillos

A temetésének napján fordult a késő nyár szeles rohammal őszbe. Szép temetése volt, bár tán fölösen sok állami beszéddel. Sok volt a Nagyvilági Főcső. Viszont sem a rivális Atalantától, sem az (egykor) csodálatos bajnok Titániától egyetlen játékos vagy szakvezető nem jött el. De a Csabagyöngye tizenegy futballistáját én legalábbis mind ott láttam a viharossá váló szélben.

Fölment a mozivászonra, hogy megmentse a hősnőt, vagy kibogozzon valami talányt? És mint Buster Keaton, nem tudott visszajönni? Nem akart? Bosszantották a szőnyegek, a bútorok, a tárgyak, a lift, az árnyék, a hangok?

Mi viszont nézzük tovább a mozivásznat.

A londoni filmfesztivál alatt beugrottam egy fogadóirodába. A sportrovatban nem *Turf*, hanem *Racing* a lósport, de az irodákra még csak nem is ez van kiírva, hanem a hálózat tulajdonosának neve, James (vagy William?) Hill. Beugrottam egy James Hill-be. Tévémotorok közvetítenek minden versenyt, azonnal kiírják a nyereményeket is. Egy esélytelen lovat, bizonyos *Mandy's Mantillos*t akartam megjátszani, ennyit igazán megérdemel a magyar irodalom. De elkéstem. Óriási meglepetésre ez az esélytelen ló már megnyerte a versenyt. Nagy pénzzel jutalmazta, aki bízott benne, és nem késelt el. (Szombati nap, 1995. november 11-én.) Ott ácsorogva morcosan és ünnepélyesen, úgy éreztem, hogy pár percre tévedésből Tandori-hős vagyok egy Mándy-novellában. Eltévedtem. Ezt neki kellene megírnia (Mándynak? Tandorinak?), és vele kellett volna megtörténnie (Mándyval? Tandorival?).

Visszatértünk a fikcióba.

Braun Csibi, Opatá, Csempe-Pempe? Minarik Ede? Tandori? Valóságos, „hús-vér” emberek vagy képzeletben élő Mándy-hősök? Végül is majdnem mindegy. Teljesen mindegy. Mindannyian Mándy-novellafigurák vagyunk, és ezt nyugodtan vállalhatjuk, titkolt büszkeséggel vagy szégyenlős mosollyal.